

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'SİNDE "HAR (EŞEK)" METAFORU

Ahmet ÖGKE *

"Eşek olduğunu bilmeyen, hakikaten eşektir!"¹ (Hz. Mevlânâ)

Abstract The Metaphor of Donkey in the Masnawî of Mevlana

It is seen that to be referred to metaphorical way of expression very often to express abstract meanings in the fields of Islamic mystic thought and its literature also which deal with as a basic theme a metaphysical universe beyond the physical world and internal universe of man (spiritual/psychological structure of man) rather than his external/outward structure. In this context metaphor of donkey was used in Islamic mystic thought generally to express meanings such as self (one's desires)/ the person who couldn't keep oneself from psychical virtues/the person who filled his heart and his mind with worldly goods (wealthy) and vain and useless talks (speeches) and feelings/ and the scholar who don't act according to his knowledge. In our this study we are going to seek answers of this basic question: "I wonder if Mawlânâ had used metaphor of donkey in his Masnawî in which meaning?" Our this study is aiming to make a contribution to be understood well better refinements of language which Mawlânâ used and to be interrogated negativ and unjustifiable criticisms which are directed towards him.

Key words: Mawlânâ, metaphor, donkey, scholars of external/outward, self/one desires, love.

Özet

Fiziksel dünyânın ötesinde metafizik bir âlemi ve insanın zâhirinden çok iç dünyâsını (mânevî/rûhî yapısını) kendine temel konu edinen Tasavvuf düşüncesi ve edebiyâtı alanında da soyut mânâları ifâde etmek için metaforik anlatım biçimine sıkça başvurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda tasavvuf düşüncesinde "eşek" metaforu, genellikle "nefs/nefsânî hasletlerden kendini kurtaramamış kimse/gönlünü ve zihnini dünyâlıklarla, boş ve faydasız söz ve duygularla dolduran kişi ve ilmiyle amel etmeyen âlim" gibi mânâları ifâde etmek üzere kullanılmıştır. Biz de bu çalışmamızda, "Acaba Mevlânâ, Mesnevî'sinde "har (eşek)" metaforunu hangi anlamlarda kullanmıştır?" temel sorusunun cevaplarını arayacağız. Bu yönüyle çalışmamız, Mevlânâ'nın kullandığı dilin inceliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi ve ona yönelik birtakım olumsuz ve haksız eleştirilerin sorgulanması noktasında katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, metafor, eşek, zâhir ulemâsı, nefis, aşk.

Yunanca "öte" anlamına gelen *meta* sözcüğü ile "taşımak, aktarmak, götürmek" mânâsındaki *phoros* kelimelerinin bileşiminden oluşan *metapherein* sözcüğünden türetilen² *metafor*, "Bir deyim/iifâdeyi, anlamlı bağlantısı olan bir başka

* Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı, e-mail: ahmetogke@hotmail.com

1 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, çev.: Veled İzbudak, Gözden Geçiren: Abdülbâki Gölpinarlı, II. baskı, İstanbul 1990, c. I, s. 229.

2 *Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü*, haz.: A. Bâki Güçlü ve diğerleri, Ankara 2002, s. 458.

deyim/ifâde ile mecâzî olarak anlatmak"³ şeklinde tanımlanır. Öteden beri *metaforlar*, çeşitli din ve kültürlerde soyut kavramların bir tür ifâde aracı olarak kullanıla gelmiştir. *Mecaz, istiâre, teşbih, kıyas, mesel, kinâye* ve *sembolik imgelem* gibi edebî söz sanatlarını da içine alan *metafor*, daha çok *şiir (poetik)* ve *belâgat (retorik)* alanlarında kullanılan *edebî bir sanat* olarak görülmekle birlikte, *felsefe* ve *düşünce* alanında kendisine sıkça başvurulanan bir *anlatım biçimi* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fiziksel dünyânın ötesinde metafizik bir âlemi ve insanın zâhirinden çok iç dünyâsını (mânevî /rûhî yapısını) kendine temel konu edinen tasavvuf düşüncesi ve edebiyâtı alanında da soyut mânâları ifâde etmek için *metaforik anlatım* biçimine sıkça başvurulduğu görülmektedir. Bu anlatım tarzında, çoğunlukla görünür dünyâda yer alan motiflerden (tabiat, bitki, hayvan vb. unsurlardan) hareketle, duyu organlarıyla algılanıp tecrübe edilemeyen konular îzah edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda tasavvuf düşüncesinde "*eşek*" metaforu, genellikle "*nefs/nefsânî hasletlerden kendini kurtaramamış kimse, gönlünü ve zihnini dünyâlıklarla, boş ve faydasız söz ve duygularla dolduran kişi ve ilmiyle amel etmeyen âlim*" gibi mânâları ifâde etmek üzere kullanılmıştır.

Esâsen eşek kelimesinin sözlükteki anlamlarına bakıldığında, şu bilgilerle karşılaşılr: "Tek tırnaklılardan, attan küçük, ince bacaklı, iri başlı, büyük kulaklı binek ve yük hayvanı; merkep, har, himâr. Mecâzen; kaba, inatçı, ahmak ve kâbiliyetsiz kişi." Eşekle ilgili bâzı deyimler ve anlamları da şöyledir: "Eşek başı: Söz dinlemez, lâftan anlamaz kafa; sözü dinlenmeyen, küçümşenen kimse. Eşek cilvesi: Kaba-saba naz ve kırımta. Eşek inadı: Aşırı ve kırılmaz inat. Eşek kadar olmak: İyice büyümek, akli erecek yaşa gelmek. Eşek sudan gelesiyeye: Çok uzun süre. Eşek şakası: Kaba ve rahatsızlık veren şaka. Eşekten düşmüşe dönmek: Çok gülünç ve alçaltıcı duruma düşmek. Eşek yükü: Eşeğin taşıyabileceği ağırlık."⁴ Tanım ve deyimlere bir bütün olarak bakıldığında, eşeğin, dış görünüş bakımından biraz sevimsiz, huy olarak da kaba-saba, sözden anlamaz, inatçı, ahmak ve yeteneksiz olma özellikleri öne çıkmaktadır.

Edebiyatımızda, Farsça'daki "*Har*" kelimesiyle karşılanan *eşeğin* konu edildiği "*Har-nâme*" adında ayrı bir tür de vardır. Bu türün Türkçe'deki en meşhur örneği, Şeyhî'nin (Yûsuf Sinân, Germiyanlı) (ö.834/1431) *Har-nâme*'sidir. *Mesnevî* tarzında, 126 beyit hâlinde yazılan ve dört ana bölümden oluşan bu eser,

3 Alexander Ulfing, *Lexikon der Philosophischen Begriffe*, Fourier Verlag GmbH, Wiesbaden, 1997, s. 265'ten naklen: Hasan Çiçek, "Kadîm Üç Felsefe Problemi Bağlamında Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Metaforik Anlatım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2003, c. XLIV, sayı: 1, s. 294.

4 D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 6. baskı, İstanbul 1989, s. 330.

"Türk mizah ve hiciv edebiyâtının şâh eserlerinden biri"⁵ olup, "nev'inin müstakil bir eser olarak bilinen *manzum* ilk örneğidir."⁶ Ana tema olarak konusunu, İranlı mutasavvıf şâir Emir Hüseyinî'nin (ö.719/1320) *Zâdü'l-Müsâfirîn* adlı eserindeki küçük bir *eşek* hikâyesinden alan⁷ *Har-nâme*'nin Osmanlı pâdişahlarından Çelebi Sultan Mehmed'e mi, yoksa II. Murad'a mı sunulduğu husûsunda iki farklı görüş olmakla birlikte, ikinci görüş ağırlık kazanmaktadır.⁸ Hattâ, bu iki görüş telif edilerek, her iki pâdişâha da ayrı ayrı sunulmuş olabileceği ihtimâlından de söz edilmiştir.⁹ *Fâilâtün (feilâtün)/mefâilün/feilün (fa'lün)* vezninde yazılan eser, 12 beyitlik *tevhid* ve *na't* kısmıyla başlar ve bunu 26 beyitlik Sultan II. Murad'a *mehdiye* bölümü izler. Daha sonra: "*Bir eşek var idi zaîf ü nizâr/Yük elinden katî şikeste vü zâr*" beytiyle başlayan "münâsebet-i hikâyet" başlığıyla asıl konuya geçilir. Hikâyenin baş kahramanı, sürekli yük taşımaktan harap ve bîtap düşmüş bir *eşektir*. Bir gün otlakta gördüğü semiz ve boynuzlu *sığırlar* gibi olmaya özenen *eşeğin* başından geçenlerin mizâhî bir dille anlatıldığı ve "*haddini aşan kimselerin karşılaştıkları kaçınılmaz son*"un tasvîr edildiği *Har-nâme*, 9 beyitlik pâdişah *medhiyesi* ve "Şeyhî" mahlasının zikriyle sona erer. Yaklaşık 1000 beyitlik meşhur *Hüsrev ü Şîrin* manzûmesini kendisine sunduğu Sultan II. Murad tarafından çeşitli ikram ve ihsanlar verildikten sonra memleketi *Germiyan*'a dönerken yolda harâmîlerin saldırısına uğrayan ve canını zor kurtaran Şeyhî'nin, *Har-nâme*'yi, bu olayı ve kendi hâlini tesbit ve hicvetmek için yazdığı rivâyet edilir. Bir başka rivâyete göre ise Şeyhî, pâdişâha sunduğu *Hüsrev ü Şîrin* manzûmesini, "tercümedir ve takdîre lâyık değildir" diye kötüleyen ve bu yüzden de çeşitli ikram ve ihsanlardan yararlanmasına engel olan hasımlarını hicvetmek maksadıyla *Har-nâme*'yi yazmış ve bunu da pâdişâha sunmuştur.¹⁰ Çeşitli kütüphânelerde 6 adet elyazması nüshası tesbit edilen,¹¹ ilk kez M. Fuad Köprülü'nün tanıttığı,¹² Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi Böl., no: 238'de kayıtlı elyazması nüshasının (*Şeyhî Dîvânı* içinde) Türk Dil Kurumu'nca tıpkıbasımı yapılan,¹³ daha sonraları Tâhir Olgun tarafından nesre çevrilip an-

5 Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî'nin Harnâme'si*, İstanbul 1971, s. 1.

6 Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevî (XV. yy.'a Kadar)*, İstanbul 1999, s. 238.

7 Tâhir Olgun, *Germiyanlı Şeyhî ve Harnâme'si*, Giresun 1949, ss. 13-15; Timurtaş, *age*, s. 11.

8 Mine Mengi, "Harnâme Kime Sunuldu?", *Dîvan Şiiri Yazıları*, Ankara 2000, ss. 173-175 (*Türkoğlu Dergisi*, c. VII, yıl: 1977'den).

9 Çelebioğlu, *age*, s. 237.

10 *Har-nâme*'nin yazılış sebebiyle ilgili rivâyetler için bk. Olgun, *age*, ss. 8-10; Çelebioğlu, *age*, s. 236.

11 Söz konusu nüshalar ve taşıdıkları önem hakkında bir değerlendirme için bk. Mengi, *agm*, ss. 174-175.

12 M. Fuad Köprülü, "Harnâme", *Yeni Mecmûa*, İstanbul 1917, c. I, no: 13, ss. 253-256.

13 Millî Eğitim Basımevi, 1942.

laşılması güç kelimeleri îzah edilerek tab' ettirilen¹⁴ ve Faruk Kadri Timurtaş tarafından da yayınlanan¹⁵ bu manzûme; dilinin tabîliği, tasvirlerinin canlılığı ve kuvveti, hicvetmede haysiyetsizliğe düşmeyen seviyesi ile aynı zamanda kendi türünde bir *sehl-i mümtenâ*dir.¹⁶

“Eşek” sözcüğünün Arapça karşılığı olarak kullanılan “*el-Hımâr*” kelimesinin, Kur’ân-ı Kerîm’de –değişik varyantlarıyla birlikte– beş ayrı yerde geçtiği görülmektedir: Bir yerde (Cuma, 62/5), kendilerine kutsal kitaplardan Tevrat indirildiği halde onunla amel etmeyen Yahudiler ve Yahudi âlimleri, “*sırtında ciltlerle kitap taşıyan eşek*”¹⁷ metaforuyla anlatılmıştır. Yine bir başka âyette, “*Yürüyüşünde tabî ol! Sesini alçalt! Çünkü seslerin en çirkini, elbette eşeklerin sesidir*” (Lokman, 31/19) buyrulur, bâzı kötü huylar, *eşeğin* hoş olmayan, sevimsiz birtakım özelliklerine benzetilmek sûretiyle yerilmiştir. Müddessir sûresinde de öğütten/nasihatten yüz çevirip kaçan kimseler, “*aslandan ürkün kaçan yaban eşekleri*”ne¹⁸ (Müddessir, 74/49-51) benzetilmiştir. Bakara sûresi 259. âyette ise, öldükten sonra yeniden dirilmeyi îzah etmek üzere anlatılan bir sahnede, ölümünün üzerinden 100 yıl geçtikten sonra yalnızca kemikleri kalmış bir *eşeğin* yeniden dirilerek ete kemiğe bürünüp canlanması olayı¹⁹ (Bakara, 2/259) anlatılmaktadır. Nahl sûresinde *eşeklerin*, atlar ve katırlarla birlikte hem binek hayvanı ve hem de bir ziynet olarak insanlar için yaratıldığı²⁰ (Nahl, 16/8) ifâde edilmektedir.

Biz, bu çalışmamızda, “*Acaba Mevlânâ, Mesnevî’sinde “har (eşek)” metaforunu hangi anlamlarda kullanmıştır?*” temel sorusunun cevaplarını arayacağız. Bu bağlamda, Mevlânâ’nın *Mesnevî*’de sıkça başvurduğu “eşek” metaforuna yüklediği anlamları ortaya koymaya gayret edeceğiz. Bu yönüyle çalışmamız, Mevlânâ’nın kullandığı *dilin* inceliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi ve ona yönelik

14 Olgun, age, s.11.

15 Timurtaş, age,s.1.

16 Çelebioğlu, age, s. 239.

17 Âyetin meâli şöyledir: “*Kendilerine Tevrat yükletilmiş, sonra onu yüklenmemiş (onunla amel etmemiş) olanların meseli, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin meseli gibidir. Allah’ın âyetlerini yalanlayan kavmin meseli ne çirkindir! Allah, zâlim toplumu doğru yola (hidâyet) erdirmez.*”

18 Âyetin meâli şöyledir: “*Ya şimdi onlara ne oluyor ki, nasihatten yüz çeviriyorlar? Sanki onlar, aslandan ürkün kaçan yaban eşekleridir.*”

19 Âyetin meâli şöyledir: “*Yâhut şöyle birini (Uzeyr (a.s.)’ı) görmedin mi ki, bir şehre uğramıştı; şehir, altı üstüne gelmiş vaziyette, ıpıssız yatıyordu. “Bunu böyle öldükten sonra Allah nasıl diriltecek?” demişti. Bunun üzerine Allah, onu yüz sene öldürdü, sonra diriltti; “Ne kadar kaldın?” diye sordu. “Bir gün, yâhut bir günden az kaldım” dedi. Allah: “Hâyır! Sen, yüz sene ölü kaldın. Yiyeceğine, içeceğine bir bak; henüz bozulmamış! Bir de eşeğine bak! (Nasıl çürümüş, yalnızca kemikleri kalmış!.) Bunlar, seni insanlara karşı bir ibret nişânesi yapalım diyedir. Hele şu kemiklere bak! Onları nasıl birbirinin üzerine yerleştiriyoruz! Sonra onlara nasıl et giydiriyoruz!” dedi...*”

20 Âyetin meâli şöyledir: “*(Allah) hem binesiniz diye, hem de ziynet olarak atları, katırları ve eşekleri yarattı. Ve sizin bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratacaktır.*”

birtakım olumsuz ve haksız eleştirilerin sorgulanması noktasında katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Şimdi, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de "eşek" metaforuna yüklediği anlamları, yedi başlık altında incelemeye çalışalım:

1. Aşkta Habersiz İnsan Akıl (Cüz'î Akıl/Akl-ı Maâş)

"Aşırı derecedeki sevgi ve muhabbet, sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması" şeklinde tanımlanan *aşk*, mutasavvıflara göre varlığın aslı ve yaratılış sebebidir. *Aşk*, sevenin sevgilisinde kendini yok etmesi; öyle ki, aşkın yok, sâdece mâşûkun var olması, her şeyin ondan ibâret olması hâlidir. Dünyevî *aşk*, *mecâzî/tabîi* *aşk*tır. Asl olan ise, *hakîkî/ruhânî* *aşka*, yâni *Allah aşkına* erebilmektir. Şu kadarı da var ki, Allah aşkını derinden hisseden kimse, ilâhî güzellikten diğer varlıklara yansıyan güzellikleri de sever. Yâni o, yaratandan ötürü, yaratılanı sever. Buradaki *aşk*, *güzele* değil, *güzelliğedir*. "*Mecâzî aşk, hakîkî aşkın köprüsüdür*" sözü bunun için söylenmiştir.²¹

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin "aşktan habersiz insan akıl"ı tasvir ederken başvurduğu en temel benzetme, "çamura saplanıp kalmış eşek" metaforudur. O, şöyle der: "Aşkın şerhinde akıl, çamura saplanmış eşek gibi yattı kaldı. Aşkı, âşıklığı yine *aşk* şerh etti." (I/10).²²

Akıl, aşkı îzah etme husûsunda, "*çamura batmış eşek*" gibi debelenir durur; debelendikçe de daha bir çamurun içine batar.²³ Aşkın ve âşıklığın nasıl bir şey olduğunu, en iyi yine âşık olan biri açıklayabilir. *Aşk yarasını* da yine âşık olan biri iyileştirebilir. Zira aşktan habersiz kimse, "*kuyruğunun altına diken batmış eşek*" gibidir:

"Bir kişi, eşeğin kuyruğu altına diken kor. Eşek onu oradan çıkarmasını bilmez, boyuna çifte atar./Zıplar durur; zıpladıkça da diken daha kuvvetli batar. Dikeni çıkarmak

21 *Aşk* konusunda bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, s. 120; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, ss. 58-61; İskender Pala, *Kitâb-ı Aşk*, V. baskı, İstanbul 2006; Süleyman Uludağ, "Aşk", *DİA*, c. IV, ss. 11-17; İlhan Kutluer, "Aşk", *DİA*, c. IV, ss. 17-19; Mustafa Uzun, "Aşk", *DİA*, c. IV, ss. 19-21.

22 Bu çalışmamızda, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden vereceğimiz referansları, metin içinde bu şekilde kaydedeceğiz. Yararlandığımız temel kaynağın künyesi şu şekildedir: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, çev.: Veled İzbudak, Gözden Geçiren: Abdalbâki Gölpinarlı, II. baskı, İstanbul 1990. Parantez içinde referans olarak verdiğimiz romen rakamı, adı geçen kaynağın *cilt* numarasını, *işâretinden* sonraki rakam da *sayfa* numarasını göstermektedir. Ancak, konunun gerektirdiği yerlerde, *Manzum Nahîfî Tercümesi*'ne (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, (Manzum Nahîfî Tercümesi), haz.: Âmil Çelebioğlu, İstanbul, 2000) de mürâcaat ettik. İki tercüme arasında belirgin farkların görüldüğü durumlarda ise *Nahîfî Tercümesi*'ne "Nahîfî Terc." kısaltmasıyla ayrıca atıfta bulunmayı tercih ettik.

23 Benzer bir tasvir için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, c. II, s. 184. "Kara saplanmış eşek" metaforu için bk. *age.*, c. III, s. 261.

için akıllı bir adam lâzımdır./Eşeğe dikenini çıkarabilmek için can acısıyla çifte atar durur ve yüz yerini daha yaralar.” (I/12-13).

Nasıl ki o *dikenini* çıkarmaya *eşeğin* aklı, tecrübesi ve bilgisi yetmezse, aşktan nasîbi olmayan kişi de aşkı îzah edeyim derken, kafasını gözünü yaralar; mahv u perişan olur ve bu konuda âciz kalır. O *dikenini* oradan, ancak, *aşk acısını* tadan, *aşk yarasını* bilen bir üstad çıkarabilir; yâni, aşkı en iyi biçimde, aşktan nasîbi olan kâmil bir insan anlatabilir. Zira *aşk*, *akıldan* öte, bir *gönül* işidir. Gönül, tinsel sezginin/rûhî mükâsefe müşâhedenin kaynağıdır. Varlığın hakîkatine ancak *aşk* ile ulaşılabilir. *Akıl*, hakîkate ilişkin birtakım verileri bize sunabilir; ama tek başına hakîkati yakalayamaz ve kavrayamaz. Zira *akıl*, sonuçta gramer mahkûmdur; *ruh* ve *gönül* ise bu tür bağlardan âzâdedir. İşte bu yüzden *aşk*, bir ilim ve akıl işi değil; bir ruh ve gönül işidir. Bu gerçeği, divan şâiri Fuzûlî şöyle ifâde ediyor: *Aşk imiş her ne var âlemde/İlim bir kıyl ü kâl imiş ancak.*²⁴ Dolayısıyla sâdece *akılla yol alınmaz*. Çünkü Allah’a giden yol, insanı yokluğa götüren, izâfî ve geçici varlığı terk ettiren, irâdeyi yalnızca Allah’ın irâdesine bıraktıran bir yoldur. Bu yolun duraklarını *akıl* bilemez. Akıl, ancak yaşadığımız şu sonlu, fiziksel varlık âlemini düzenlemeye çalışır. Onun sonsuz metafizik âlemden haberi yoktur.²⁵

Ancak burada Mevlânâ’nın yetersiz gördüğü *akıl*, *küllî akıl* değil, *cüz’î akıl* dır. *Küllî akıl (akl-ı maâd)*, “Allah’ın kudretinden ilk önce ortaya çıkan akıldır; Hakikat-i Muhammediyye’dir.”²⁶ Fiziksel dünyânın ötesini, metafizik âlemi de kavrayabilen akıldır. *Cüz’î akıl (akl-ı maâş)* ise, dünyâ işlerini ve tabiat âlemine âit meseleleri idrak eden, ancak tabiat ötesini kavrayamayan akıldır. Çeşitli düşünce kurallarına ve kalıplarına, kıyas ve mantık esaslarına gereksinim duyan bu akıl ile metafizik konular gereği gibi bilinip kavranamaz. Esâsında tek bir hakîkatten ibâret olan akla, her iki yönelişi açısından, bu iki ayrı ad verilmiştir.²⁷

Bu konuda Mevlânâ şöyle der: “Akıl dediğin nedir? Akıl sâhibinin akl-ı küllü. Cüz’î akıl da akıldır; ama pek makbul değildir.” (I/265).

O, küllî akıldan kaçan ve cüz’î akla sığınmakla yetinen insanları, “aslandan kaçan yaban eşekleri” ne benzetir: “Şu halde ey garip adam! Aslandan kaçan yaban eşeklerine benzedikten sonra, senin ne şerefın var ki?!/Eşeğe işe yaradığı için öldürülmekten kur-

24 Dörtlüğün bütünü şöyledir: “İlm kesbiyle pâye-i rifat/Arzû-yi muhâl imiş ancak // Aşk imiş her ne var âlemde/İlm bir kıyl ü kâl imiş ancak.” Fuzûlî, *Dîvân*, haz.: Kenan Akyüz ve diğ., Akçağ Yay., Ankara 1990, s. 306 (Mukattaât, 20).

25 Cebecioğlu, *age*, s. 98, 120.

26 Aynı eser. s. 99.

27 Uludağ, *age*, ss. 35-37; Cebecioğlu, *age*, ss. 97-98; Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, 2. baskı, İstanbul 1985, s. 151 vd.

tulur. Fakat yaban eşiği olursa kâmi mübahadır./Gerçi eşekte akıl ve iz'an yoktur; ama yine de bu özrü onu affedilmeye lâyık kılmadı./İşte ey yüce sevgili! İnsan, akıllı oldu-ğu halde, o nefesten (Peygamberlerin ve velîlerin öğütlerinden) kaçır, vahşileşirse, nasıl mâzur olur?" (I/265). "İşte, kendini) akıllı (li sanan biri), evliyâdan kaçarsa o, hayvanlar zümresine geçer." (Nahîfî Terc., I/800-801).

Görüldüğü gibi Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Kur'an'da Müdâessir sûresinde kullanılan "aslandan kaçan yaban eşiği" (Müdâessir, 74/50-51) metaforunu burada aynen iktibas etmiş ve tıpkı ilgili âyetteki gibi, küllî akıldan kaçır cüz'î akla sığınmak sûretiyle peygamberlerin ve velîlerin öğüt ve tavsiyelerinden (tezkire) kaçan kimseleri "aslandan kaçan yaban eşiği"ne benzetmiştir.

2. Şeyhini İmtihan Etmeye Kalkışan Mürid

Tasavvuf yolunda kendine önderlik eden, yol aldırır mürşidini, her ne sebeple olursa olsun, imtihan etmeye kalkışır mürîdi "eşek" metaforuyla izah eden Mevlânâ, şunları söyler:

"Mürîd, önden giden, kendine kılavuzluk eden şeyhi sınamaya kalkışırsa eşektir./Din yolunda onu sınamaya kalkıştın mı, a hakîkâten haberi olmayan, sen sınanmış olursun.../Bu cür'etinle ancak senin bilgisizliğin açığa çıkar; yoksa ona, senin bu imtihanından bir zarar gelmez./A yığıdım, bir zerre, dağı tartmağa kalkışırsa, terâzisi parçalanır gider!/Onlar da kendi akıllarınca bir terâzi düzerler de Tanrı erini tartmağa kalkarlar!/Halbuki o, akıl terâzisine bile sığmaz, akıl terâzisini bile kırır, parçalar!" (IV/31).

Bu tür dervişleri, dervişliği özüne, yaşantısına, ahlâkına indirememiş, şekil ve görüntü bakımından "derviş gibi" görünen "sûret dervişleri" olarak tanımlayan Mevlânâ Celâleddin, bu kimselerin "eşeklik"lerinin bâkî olduğunu söyler: "Sûretâ derviş olan, o zekâtı, o arılığı nereden tadacak? O, mânâdır; "faülün fâilât" değil./İsâ'nın eşiğinden şeker esirgenmez; ama eşek, arpadan ottan hoşlanır./Şeker, eşiği neşelendirseydi, önüne tonlarca şeker dökerdin." (VI/15; Nahîfî Terc., VI/50-51).

3. Nefs

Nefs ile ruh, insan bünyesi üzerinde sürekli bir hâkimiyet kurma savaşı vermektedirler. Ruh, insana, fıtratına uygun olanı; nefis ise hep aykırı olanı salık vermektedir. İşte bu durumu Hz. İsâ ve eşek metaforlarıyla anlatır Mevlânâ, rûhunun gidâsını (zikir ve mânevî ilimler) ihmâl edip sürekli nefisini (hayvânî ve şehvî duygularla) besleyen eşek mîzaçlı kimselere şöyle seslenmektedir:

"Sen, İsâ'ya bıraktım da eşiği besledin. Hulâsa, eşek gibi perdenin ardında kaldın./İlim ve mârifet, İsâ'nın tâlîhidir, ey eşek sıfatlı, eşiğin şansı değil!/Eşiğin anırmasını duyur, acırsın. Halbuki bilmezsin ki eşek, sana eşeklik telkîn ediyor./İsâ'ya acı, eşiğe değil! Tabiatım aklına baş etme!/Bırak tabiatım, ağlayadursun. Sen, ondan al, canın

*borcunu öde! /Yeter artık, yıllarca eşeğe kul olduğun. Bil ki eşeğe kul olan, eşekten be-
terdir. /“Onları geride bırakın” sözünden murat, nefsinindir. Nefs geride, aklın ileride
gerek. /Bu aşajılık nefis de eşekle aynı mizaçta. Gece gündüz bütün düşüncesi, yem
kaygısı. /İsâ'nın eşeği gönül feyzini bulmuş, akıllıların makâmında konaklamış-
tır. /Çünkü akıl galebe çalınca, eşek zayıflar. Zira eşek, şişman ve kuvvetli biniciden
dolayı zayıflar. /Ey eşeğe değer veren! Aklının azlığından dolayı bu hakîr eşek, ejderha
kesildi. /Gönlün İsâ'dan hastalandıysa, yine ondan iyileşir; sıhhat yine ondan gelir;
onu bırakma!” (II/142).*

Mevlânâ, nefis eşeğini hak yola sokabilmek için, tasavvufun en temel nefsi terbiye yöntemlerinden biri olan, “onun isteklerinin zıddını yapma”yı tavsiye etmektedir:

*“Eşeğin başını çek, onu yola sok! Doğru yolu bilen ve görenlerin yoluna sür! /Onu boş
bırakma, yularını tut! Çünkü o, yeşillığe gitmeyi pek sever. /Gaflet edip de bir an boş
bıraktın mı, çayrlara doğru fersahlarca yol alır. /Eşek, yol düşmanıdır; yeşillik görünce
sarhoş olur. Onun yüzünden, ona kul olan niceleri telef olup gitmişlerdir. /Eğer yol
bilmezsen, eşeğin dileğine aykırı hareket et! Doğru yol, o aykırı yoldur.” (I/237).*

Bir başka yerde nefsi, “yükten kaçan eşeğe” benzeten Mevlânâ, onu terbiye etme yollarından biri olan “sırtına sabır ve şükür yükünü yükleme”yi de salık vermektedir:

*“Mânâ odur ki, seni senden alır; faydasız sûretten müstağni kılar. /Seni kör ve sağır
edenin mânâ olduğunu sanma! Sürete âşık olman, öyle eder. /Köre nasip olan, ancak
gam arttıran hayallerdir. Gözün nasibi de fânî hayallerden ibârettir. /Körler,
Kur'an'ın harflerini ezberlemişlerdir. Eşeği görmezler de semeri dövüp durur-
lar! /Gözün açıksa, kaçan eşeği gör! Ey puta tapan! Daha ne zamana dek semercilik
yapacaksın? /Semer nasıl olsa bulunur; yeter ki eşeğin olsun. Canın oldukça, ekmeğin
mutlakça az çok gelir. /Kaybolan eşek gitti; bir daha gelmez. Eşeğin sırtı olsun da, se-
mer bulunur. /Eşeğin sırtı, mal ve kazanç elde edilecek bir dükkândır. Can ve gönül,
yüzlerce kalıbın sermayesidir. /Ey boşboğaz, eşeğe çıplak (semersiz) bin! Hz. Peygam-
ber çıplak binmedi mi? /“Peygamber, çıplak eşeğe bindi; yaya yürüdü” de denmiş-
tir. /Eşek nefsin kaçıyor, onu bir kazığa bağla! Ne zamana kadar işten, yükten kaçaca-
cağ? /İster yüz yıl olsun, ister otuz yıl; mutlakça sabır ve şükür yükünü ona yüklemeli.”
(II/55-56; Nahîfî Terc., II/166-169). “Hoplayıp zıplayıp duran eşeğin sırtına taş yükünü
vur! O kaçmadan, sıçramadan önce, sırtına yükü yükle!” (V/115).*

Kötü huyların barınağı konumundaki nefsi eşeklikten kurtarıp arındırabil-
mek için, mutlaka kâmil bir mürşidin terbiyesine sokmak lâzımdır. Zira “Ölmüş
eşek tuz gölüne düşünce, eşekliği, murdarlığı geçmişte kalır.” (II/102). Burada tuz,
“koruyucu” ve “arındırıcı” olma özelliğiyle, mürşidi simgelemektedir.

Peki, bu nefis eşeğinin insana hiç mi faydası yok? Bu sorunun cevâbını Mev-
lânâ, *Mesnevî*'nin konumuzla ilgili en vurucu örneği olan *kabak hikâyesinde*
(V/111-119; Nahîfî Terc., V/268-287) verir. Hikâyeye, bir câriyenin eşekle ilişkisini an-
latır. İç içe geçmiş iki türlü metaforik anlatımın ustalıklı örüldüğü bu hikâyeyi

burada uzun uzadıya anlatmak yerine, yalnızca metaforik çözümlemesini vermekle yetineceğiz:

Ön plândaki metaforik anlatıma göre, hikâyenin baş kahramanı olan *eşek*, *nefsi* simgelemektedir. Esâsen bunu, Mevlânâ bizzat şöyle açıklamaktadır:

"Bil ki bu hayvan nefis, bir eşektir. Onun altına düşmekse, ondan daha kötü ve ayıp bir şeydir./Eğer şehvet hırsıyla can verirsen, bil ki sen de o kadından daha alçaksın!/Tanrı, nefsimize eşek sûretini vermiştir; çünkü sûretler huylara uygundur./Kıyâmet gününde surların açığa çıkması, işte budur. Tanrı hakkı için, eşeğe benzeyen nefsten kaç!" (V/116).

Hikâyedeki câriyenin sâhibesi konumundaki kadın ise şehvet, hırs, sabırsızlık vb. gibi yerilen *nefsânî* hasletlere kapılmış, üstelik, bu gibi kötü huylardan kurtulmak için kendine bir yol gösterici arayıp bulmamış *mürşidsiz* kişiyi simgelemektedir. Bu mânâyâ da Mevlânâ, şu beyitleriyle işâret etmektedir:

"Şehvet isteği, gönlü sağır ve kör yaptı mı, eşeği bile Yûsuf gibi dünyâlar güzeli bir sevgili gösterir./.../Hırs, çirkinleri güzel gösterir. Yol âfetleri içinde de şehvetten beteri yoktur./.../Bir eşeği bile Mısır'ın Yûsuf'u gibi güzel gösterdikten sonra, o çifti, bir Yûsuf'u acaba nasıl gösterir?" (V/114).

Kadının mürşidsiz işe kalkışmasını da şu beyitleriyle yermektedir:

"Ustasız iş yapmak istedin, bilgisizlikle canınla oynamaya kalkıştın./Benden ekşik bir bilgi çaldın; çaldın ama, tuzanın nasıl bir şey olduğunu sormayı ihmâl ettin./.../Yalnızca görünüşe kapıldın. Halbuki içyüzü senden gizliydi. Usta olmadan dükkân açtın./.../Fakat a haris! Neden kabağı görmedin? Yoksa eşeğin aşığına o kadar mı dalmıştın ki, gözüne kabak görünmedi?!" (V/117).

Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere, hikâyenin üçüncü kahramanı *câriye* de işin ustası olan *mürşidi* sembolize etmektedir. O, *nefs* eşeğiyle nasıl ilişkiye girebileceğini, onunla iyi geçinmenin ve hattâ onun faydalı yönlerinden yararlanmanın, bu sâyede de ondan zarar görmek yerine zevk almanın sırlarını iyi bilen, ehil kişidir. İşte, tasavvuf yolunda da yalan yanlış, eksik bilgisiyle ve "ben artık oldum" vehmiyle mürşidsiz yola koyulmanın başına gelecek kaçınılmaz son, hikâyedeki "kabağı görmeden eşekle ilişkiye giren kadın" gibi olacaktır. Nihâyet hikâyedeki *kabak* ise, *nefs terbiyesini* temsil etmektedir. İnsan ile *nefsi* arasında "mesâfe" işlevi gören *kabak* (*nefs eğitimi*) sâyesinde kişi, nefsinin zararlarından korunabilmekte ve onun faydalı yönlerinden istifâde edebilmektedir.

Söz konusu hikâyenin geri plândaki metaforik anlatım unsurlarını çözümlediğimizde ise daha farklı ve ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ana fikir olarak, "olaylara yalnızca zâhir gözüyle bakmanın insanı sürükleyeceği felâketlerin sonuçları"nın işlendiği bu çözümlemeye göre, baş kahramanımız olan *eşek*, "mânevî ilimlerden yoksun olmakla birlikte Cenâb-ı Hakk'ı, insanı ve evreni yalnızca dış görünüş bakımından, zâhirî bakış açısıyla yorumlamaya kalkışma ameliyesi"ni sembo-

lize etmektedir. Olayların bânını, içyüzünü ve birtakım inceliklerini kavramaktan uzak olan bu *eksik zâhirî bakış*, tıpkı hikâyemizdeki *eşek* gibi, sâhibini iğfâl ederek onun işini bitirir. Bu durumda hikâyedeki *kadın* ise, mânevî ilimlerden habersiz, yalnızca zâhirî bakış açısıyla hüküm veren *zâhir ulemâsını* ve onların fikirlerine kapılan kimseleri; *câriye* de işin derinliklerine ve inceliklerine vâkıf olan *mânevî ilim sâhibi* kimseleri simgelemektedir. Nihâyet hikâyedeki *kabak* ise *mânevî bakış açısını*, yâni *mârifet ve hikmeti* ifâde etmektedir.

Burada metaforik çözümlemesini verdiğimiz *Kabak hikâyesinin*, M.S. II. yüzyılda yaşamış bir Latin yazar olan Apuleius'tan (d. 124 – ö. 170) alınmış olduğu da unutulmamalıdır. Onun, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından “dünyâ edebiyâtından tercümelemler–Lâtin klâsikleri” arasında 27 numarada yayınlanan *Altın Eşek* adlı kitabında²⁸ aynı hikâyeyi anlattığı görülmektedir. Mevlânâ'nın kronolojik olarak kendisinden yaklaşık 11 asır [1100 (yazıyla: binyüz) sene] kadar önce yaşamış olan bir yazarın kitabında geçen söz konusu hikâyeyi alıp bize aktarması, “*Hikmet mü'minin yitik malıdır; nerede bulursa onu alır*”²⁹ ilkesinin bir gereği, yansıması ve sonucu olsa gerektir. Bu demektir ki, içinde yaşadığı Doğu kültürüne vâkıf olduğu kadar, hemen yanı başındaki Batı'dan da haberdar olan bir Mevlânâ ile karşı karşıyayız. Belki onun büyüklüğü, biraz da buradan kaynaklanmaktadır. Esâsen bu durum, *Mesnevî*'den veya Mevlânâ'nın başka herhangi bir eserinden herhangi bir kısmın –deyim yerindeyse– “cimbızla çekilerek”, onun birtakım seviyesiz ithamlara mâruz bırakılmasının ne kadar yanlış olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Konuyla ilgili Şefik Can merhûmun değerlendirmesi, başka söze mahal bırakmayacak niteliktedir: “Bu arada, bir *câriyenin eşekle sevişmesi* gibi meşhur hikâye de, Latin şâir Apuleius'un *Altın Eşek* kitabından alınmıştır. ... Apuleius'un *Altın Eşek*'ini okuyanlar insan tabiatının süflî arzularını ifâde eden bu kitabı alkışlarken, aynı hikâye Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde olunca hor görülmüştür. Bu görüş tamâmiyle bîtaraf değildir. Garez gelince insanın gözü kör oluyor, hakîkati göremiyor.”³⁰

4. Nefsânî/Bedensel Şehvet ve Sıfatların Esâretinden Kurtulamamış Kişi

Mevlânâ, nefsânî/bedensel şehvet ve sıfatların boyunduruğundan kurtulamamış kimseleri, “*kart eşekler*” olarak tasvîr etmektedir. Çünkü onların *elleri eğri, ayakları eğri, gözleri eğri, bakışları eğri, savaşları eğri, öfkeleri eğridir*. Yâni onlar,

28 Lucius Apuleius, *Asinus Aureus (Altın Eşek)*, çev.: Nurullah Ataç, Ankara 1950. Aynı kitap, yakın zamanda tekrar tercüme edilerek yayınlanmıştır: Lucius Apuleius, *Metamorphoses (Başkalaşımalar) Asinus Aureus (Altın Eşek)*, çev.: Çiğdem Dürüşken, Kocabalı Yay., İstanbul 2006.

29 İbn Mâce, Zühhd, 15; Tirmizî, İlim, 19.

30 Şefik Can, *Mesnevî Hikâyeleri*, II. baskı, İstanbul 2004, s. 16.

nefs-i emmârelerinin güdümünden kurtulamadıkları için yanlış işler yaparlar; kötü yollara düşerler; gözleri hatâ ve kusurdan başkasını görmez; muhâtaplarına ihânet ve nefretle bakarlar; güzeli değil çirkini, doğruyu değil eğriyi görürler; durduk yerde öfkelenirler, sebepsiz yere kızarlar; savaşı bile kuralına göre yapmazlar; kalleşçe arkadan vururlar (I/206).

Mevlânâ, nefsânî/bedensel şehvet ve arzuların esâretinden kurtulamamış, bedenlen güçlü kuvvetli bir kişiyle; bedensel güç bakımından zayıf olmakla birlikte hırs, kin, nefret, şehvet, öfke gibi nefsin yerilmiş hasletlerinden kurtulmayı başarmış kişiyi kıyasladığı bir hikâyeyi (V/312-327) anlattıktan sonra muhâtaplarına şöyle seslenmektedir:

"Onda, eşeklerin erkeklik gücü (cinsel güç) yoktu; fakat peygamberlerin erliği vardı./Hırsı, şehveti, huşnu terk etmek erliktir. Bu, peygamberlik damarıdır./İşte, eşek şehvetini terk edeni, Cenâb-ı Hak beylerbeyi diye vasıflandırır./.../Erliğin özü budur; öbürüyse dışı, kaçbuğudur. Bu cennete, öbürü ise cehenneme götürür./.../...Erkek olan budur; eşeğin erkekliği ise hileden ibârettir." (V/327; Nâhîfî Terc., V/778-779).

Bir başka yerde de buna şunları ilâve eder:

"Ne arzu ânında bir hatâya düşüyorsun; dağ gibi aklın saman gibi uçuyor.../ve ne de öfke ve kin zamanında sabrın gevşeyip karar ve sebâtını terk ediyor!/Erlik budur işte! Yoksa adam, sakalla, tenâsül âletiyle erkek olmaz! Öyle olsaydı eşeğin âleti, erlerin şâhi olurdu." (V/302).

Mevlânâ'ya göre, nefsin, "kendini beğenme, gurur, kibir ve kendinde bir varlık görme" gibi yerilmiş hasletlerinden kurtulamayan eşekleri aslan parçalar (I/245).³¹ Nitekim Mevlânâ, insanları bu gibi yerilmiş nefsânî hasletlerden kurtarmak için çabalayan şeyhlerin (erdemli insanların, bilgelerin) terbiyesinden, öğüt ve nasihatlerinden kaçan kimseyi, "sâhibinden kaçan eşek" metaforuyla îzah etmiştir. O şöyle der:

"Eşek, sâhibinden eşekliği yüzünden kaçır. Halbuki sâhibi, onun iyiliğini istediği için peşine düşer./Onu, kendisi bir fayda elde etmek veya bir zarardan kurtulmak için aramaz. Kurt, yâhut yırtıcı bir canavar parçalamasın diye arar." (II/145).

Allah'a giden yolda kurda kuşa yem olmamak, türlü eziyet ve belâlara mâruz kalmamak için, ayrıca yol arkadaşlarına (ihvân) da ihtiyaç vardır:

"Yol, nasıl yoldur? Gidenlerin ayak izleriyle dopdolu bir yol... Dost nasıl dosttur? Akıl ve tedbir merdîveniyle seni yücelten dost./Diyelim ki ihtiyatlısın da seni kurt kapmadı. İyi ama, topluluk olmadıkça o neşeyi bulamazsın ki!/Yalnız olarak bir yolda neşeli neşeli giden kişinin neşesi, dostlarla, yoldaşlarla giderse, birken yüz olur./Eşek bile emsâliyle gezip dolaşsa, bir canlılık ve sevinç elde eder./Kervandan ayrılıp, yalnız

31 Mevlânâ'nın, nefsânî/bedensel hasletlerden kurtulamamış kimseleri anlatmak için kullandığı, "açlık ve hırs dürtüsüne tutsak olması yüzünden iki kez kurnaz tilkiye aldanıp sonunda aslana yem olan ahmak eşek" hikâyesi için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, c. V, ss. 191-236.

başına yol almaya kalkışan eşeğe o yol, yüz kere daha uzar, o derece yorulur./O çölü yalnız olarak aşıncaya kadar kaç sopa fazla yer, kaç kere fazla nodullanır./O eşek sana der ki: "Eşek değilsen, yola böyle yalnız düşme!" Sen de bu öğüdünü iyi dinle!/Yolu gözeterek tenhaca ve güzel güzel giden, şüphe yok ki dostlarla daha güzel gider." (VI/43-44; Nahîfi Terc., VI/118-119).

Nefsinin esîri olması yüzünden hevâ ve heveslerinin peşine takılıp giden, dolayısıyla da ayağı tökezleyip yüz üstü yere düşen ve burnu bir türlü günah pisliğinden kurtulmayan kimseyi, bakınız, Mevlânâ nasıl tasvir ediyor:

"Eşekliği yüzünden bir ayağı bağlanmış eşek serkeşliğe kalkıştı mı, iki ayağı da boynuna bağlanır!/Eşek, "bana bir bağ kâfidir" dese de ona aldırış etme! Çünkü bu iki bağ, o aşağılık hayvanın kendi hareketi yüzünden bağlanmıştı!" (IV/122).

5. Eğlencelik Dünyâ Malı

Günlerden bir gün, uzun bir yolculuğa çıkan sûfilerden biri, sâkinlerinin çoğu yoksul ve garibanlardan oluşan bir tekkeye misâfir olur ve eşeğini ağıra bağlayıp suyunu yemini verdikten sonra dinlenmeye çekilir. Günlerdir yokluktan aç-bîtap halde bulunan tekke mensubu sûfiler, eşeği satıp, parasıyla o gece güzel bir ziyâfet ve semâ töreni düzenlemeye karar verirler. Tekkeye, "bu gece ziyâfet var, semâ var!" diye bir velvedir, düşer. Misâfir ise, uzak yoldan geldiği için izzet ü ikrâmın kendisine yapıldığını sanmaktadır. Ziyâfetten sonra semâ töreni başlamış, dervişler vecd ile coşmuşlar, ortalık toz duman içinde kalmıştır. Semâ sona doğru yaklaşınca, dervişler: "Eşek gitti (har be-reft), eşek gitti (har be-reft)" diyerek ritim tutmaya başlarlar. Bunu duyan misâfir de onları taklit ederek aşk u şevk ile aynı sözleri tekrarlar. Nihâyet tören bitmiş, herkes bir tarafa dağılmıştır. Üstünün başının ve eşyâlarının tozunu toprağını silkeleyen misâfir, toparlanıp yola koyulmak için ahırdan eşeğini getirmeye gider. Fakat eşek ortalarda yoktur. Hizmetkârdan eşeğin nerede olduğu sorar. Hizmetkâr: "Bilmiyor musun? Gece, olan biteni haber vermek için her yanına gelişimde, sen de diğerleri gibi "Eşek gitti, ey oğul, eşek gitti" diye zikretmekteydin. Ben de durumu biliyorsun, hakikaten ârif adammışsın, diyerek geri döndüm" der.

Sûfinin söyleyecek sözü kalmamıştır. Bilinçsizce onların dediklerini ve yaptıklarını taklit etmenin pişmanlığını duymaya başlamıştır. Ancak iş işten geçmiş, olan olmuştur. Tamahkâr sûfilerin kurbânı olduğunu yeni anlamıştır. Ziyâfete, zevk ve eğlenceye tamah etmek; onun gözünü, kulağını ve aklını perdelemiş, hakikati görmesine engel olmuştur (II/40-45).

Görüldüğü gibi, hikâyenin baş kahramanı olan eşek, ancak bir gecelik eğlenceye yetecek "dünyâ malı" ya da çok kısa süreli bir "eğlencelik sermâye" konumundadır. Öyleyse ona ancak bu kadar değer vermeli; boşu boşuna ona hırs

ve *tamah* göstermemelidir. Aksi takdirde, "*tamah*"ın sonunda "*tebah* (*zarar/zıyan*)" ile karşılaşmak kaçınılmaz olacaktır.

6. Şeytanlaşmış Kimselerle Dost Olan Kişi

Mesnevî'de anlatılan bir başka hikâyeye göre, bir gün yine sûflilerden biri seyahate çıkar. Nihâyet bir gece yolu, bir tekkeye düşer ve oraya konuk olur. Günlerdir sırtına binerek yolculuk ettiği yorgun ve bitkin *eşegini* ahıra bağlar. O sırada tekkede dervişler, büyük bir mânevî zevk ve huzur içinde, aşkla, şevkle, vecdle zikir ve murâkabe hâlinededirler. O da onlara katılır. Nihâyet zikir merâsimi bitince, misâfir olan sûfiye yemek getirirler. Sûfi, o zaman ahırdaki *eşegini* hatırlar ve tekkenin hizmetini gören kişiye: "*Ahıra git, hayvana saman ve arpa ver!*" der ve bundan sonra aralarında şu konuşma geçer: Hizmetçi: "*Lâ havle... Bu ne gereksiz bir söz! Eskiden beri bu işler benim işim.*" Sûfi: "*Önce arpayı ısla! Çünkü eşek karttır, dişleri sağlam değil.*" Hizmetçi: "*Lâ havle... Ey ulu, bunu niye söylüyorsun? Bu hizmet usûlünü, herkes benden öğrenir.*" Sûfi: "*Önce semerini indir, sırtına da ilâç sür!*" Hizmetçi: "*Lâ havle... Ey hakîm, benim, senin gibi yüzbinlerce konuşum geldi; hepsi de yanımızdan râzı olup gittiler. Konuk bizim canımızdır, bizdendir.*" Sûfi: "*Suyunu ver; ama ılık olsun.*" Hizmetçi: "*Lâ havle... Artık beni utandırıyor-sun.*" Sûfi: "*Arpaya az saman karıştır!*" Hizmetçi: "*Lâ havle... Bu sözü kısa kes artık!*" Sûfi: "*Yerini süpür, taş toprak kalmasın. Islaksa biraz kuru toprak serp!*" Hizmetçi: "*Lâ havle, a babam, lâ havle de! Bir işe yolladığın ehil kişiye az söyle!*" Sûfi: "*Eşegin sırtını tımar et!*" Nihâyet hizmetçi: "*Lâ havle... Baba, artık utan!*" dedikten sonra: "*İşte gittim, önce arpa, saman getireyim*" dedi ve gitti; ama ahır aklına bile gelmez. Sûfiyi aldatmanın keyfiyle, birkaç arkadaşıyla birlikte, sûfinin dediklerine gülmeye, onunla alay etmeye başlar.

Sûfi, uzun süre yolculuk yapmakta olduğundan gözlerini yumup uykuya dalar. Rüyâsında, bir kurdun *eşegine* musallat olduğunu görür: Kurt, sırtından, uyluğundan onu parçalamaktaydı. Uyanıp: "*Lâ havle... Bu ne biçim saçma rüyâ? Acaba o şefkatli hizmetçi nerede ki?*" dedikten sonra yine uykuya dalar. Bu sefer *eşegini* yolda giderken, gâh bir kuyuya, gâh bir çukura düşüyorken görür. Tür-lü türlü kötü rüyâlar görmektedir. Kısacası sûfi, tam bir vesvese içindedir. Zavallı *eşek* ise, taş toprak içinde, semeri tersine dönmüş, kuskunu kopmuş halde-dir. Yol yürümekten canı çıkmış; bütün gece yemsiz... Gâh can çekişmekte, gâh ölmek üzeredir. Bütün gece: "*Yâ Rabbi, arpadan vazgeçtim, bir avuççağızdan da az saman olsa, o bile yeter*" diye sayıklamaktadır. Hâl diliyle "*Ey şeyhler, bir merhamet edin, bu ham ve edepsiz hizmetçinin elinden yandım!*" demektedir. Nihayet bîçâre *eşek*, açlık illetinden o gece sabaha kadar yan üstü yatar kalır. Gündüz olunca, hizmetçi gelip hemen semerini düzeltir, sırtına vurur. Eşekçiler gibi,

sırtına birkaç da sopa indirir. O köpek hizmetçiden ne umulursa, eşeğe onu yapar. *Eşek*, dayağın şiddetinden sıçrayıp kalkar. Dili yok ki, hâlini söylesin!

Sûfî, *merkebe* binip yola koyulunca, mecalsiz *eşek*, her an yüz üstü düşüp kalkmaya başlar. Halk, *merkep* düştükçe onu kaldırmaya çalışıyor; herkes onu hasta sanıyordu. Birisi kulağını burmakta, öbürü yara var mı diye damağını yoklamakta, diğeri nalında taş aramakta, bir diğeri de gözünü puslu görmekte-dir. Sûfîye: “*Ey şeyh, bu ne hal? Dün, “şükürler olsun, bu eşek güçlüdür” demiyor muydun?*” derler. Sûfî: “*Geceleyin “Lâ havle” yiyen eşek, sabahleyin ancak böyle gider. Merkebin azığı geceleyin “Lâ havle” olur, hep bu tesbîhi çeker durursa; gündüzün de işte böyle (“ve lâ kuvvete” olur) başını secdeden kaldıramaz (yâni ölüir gider)!”* der (II/13-20).

Sûfî, söyleyeceğini söylemiştir. Burada sözü alan Mevlânâ, bu hikâyeden çıkarmamız gereken dersleri şöyle sıralıyor:

“İnsanların çoğu insan yiyicidir. Onların selâm vermelerine pek emin olma!/Hepsinin de gönlü, şeytan evidir. İnsan şeytanının lâfına pek kulak asma!/Şeytanın ağzından çıkan “Lâ havle”ye kınanan kişi, savaşta o eşek gibi tepesi üstüne düşer./Dünyâda şeytanın şeytanlığına uyan; dost yüzü düşmanın hürmetine, hilesine kınarsa,/O eşek gibi dermansızlıktan ve sersemlikten, İslâm yolunda, Sırat köprüsünün üstünde tepe taklak düşer./Kötü dostun işvelerine kulak verme! Yolunun üzerine tuzaklar kurar./Yüzbinlerce “Lâ havle” okuyan şeytana bak, ey Âdem! İblîs’i gör! Bak, nasıl yalanda gizlenmiş!/. . ./Aşağılık kişilerin hürmetini, hatır saymasını, o hizmetçinin hürmeti ve hatır sayması gibi bil! Kimsesizlik, adam olmayan kişilerin işvesinden iyidir./Başqalarının arâzisine ev kurma, kendi işini gör; yabancı kişinin işini değil!/Yabancı kişi kimdir? Senin toprak, bedenini. Senin gama, eleme düşmen de onun yüzündendir.” (II/20-21).

Görüldüğü üzere Mevlânâ, “şeytanlaşmış kimselerle dost olan kişi”yi, bu hikâyede anlatılan *sersem eşek* metaforuyla tasvir etmektedir.

Mevlânâ, bir başka yerde de şeytanlaşmış kimselerle dost olan ahmakları, “eşegin kıcını öpen adam”a benzeterek onları şöyle uyarır: “...Eşegin kıcını öpmede bir lezzet yoktur!/Boşu boşuna bıyığını pis pis kokutmaktan başka bir işe yaramaz...” (IV/158-159).

Nitekim *eşek* yaratılışlı kişilerle dost olan kimsenin burnu, güzel kokuyu duymaz; ancak pislüğün kokusunu alır. Bu durumu, Mevlânâ şu şekilde ifâde ediyor:

“Fakat koku almayan, bunları nereden duyacak? Pislüğe tapan eşeğe o koku haramdır. Eşek, yolda ancak eşek pislüğünü koklar. Bu tür mahlûklara misk kokusunu anlatmaya çalışmak boşunadır.” (VI/77).

7. Hakîkate Kulak Vermeyen Kişi

Hakîkate kulak vermeyen ve hakîkatten anlamayan kimselere, Mevlânâ'nın hitâbı çok açıktır: "Eşek kulağını sat, başka bir kulak al ki, bu sözü eşek kulağı anlamamaz!" (I/83).

Kendisine hakîkat ilmi, yâni hikmet, mârifet ve tasavvuf ilmi tebliğ edildiği halde ona kulak vermeyen kimseyi, tertemiz bir suya kavuşup da içine işeyen eşeğe benzeten Mevlânâ şöyle der:

"Fakat berrak suyu bulup da eşek gibi içine işeyenin lâıyığı budur (mahv u perîşân olmaktadır)./Eşek o ırmağın kadrini bilse, içine ayağını sokacağı yerde, başını uzatırdı." (II/37). Yâni, eğer hakîkat ilmine kulak vermeyen kişi, eşek tiynetli olmasaydı, şeytanın bile aklına gelmeyecek türlü saptırmalarla hakîkat ve tasavvuf ilmine sataşacağı yerde, ona kulak verir ve onu olduğu gibi anlamaya çalışırdı.

Yine, Hakk'ı ve hakîkati bâtıldan ve fânî şeylerden ayırt edemeyen kimseleri "eşek beyinli" (III/222) olarak niteleyen Mevlânâ'nın, hakîkate kulak vermeyerek, Hak katında hiçbir kıymeti olmayan şeylere değer veren kimseler hakkındaki şu tasvîri de ilginçtir: "Eşek, müşteri olup bir şey almaya kalksa, elbette ham kavun alır." (II/160).

Bir başka yerde de mârifet ve hikmet incilerinin değerini bilemedikleri için hakîkate kulak vermeyen kimseleri şöyle tasvir eder: "Bu inci, iki âlemde de değerlidir. Eşek gibi hiçbir şeyden anlamayan o çocuğun elinden onu al!/Eşeğe göre, katır boncuğu ile inci birdir. O eşek, zâten incinin de, denizin de varlığından şüphe etmektedir./O, denizi de inkâr eder, incilerini de. Hiç hayvan, inciye, süsü püsü arar mı?/Tanrı, hayvana böyle bir hikmeti vermediği için, onlar, lâl ile incinin değerini bilmezler./Sen hiç eşeğin kulağında küpe gördün mü? Eşeğin kulağı da yeşilliktedir, aklı da!" (VI/82-83; Nahîfî Terc., 208-211).

8. Zâhir Ulemâsı : Sûrete Takılıp Kalan ve Dolayısıyla Hakîkate Ulaşamayan Âlim

Mevlânâ'ya göre, sâhip olduğu zâhirî ilme çok güvenen, sâdece onunla her şeyin üstesinden geleceğini sanan ve bu yüzden de başkalarını küçümseyen zâhir ulemâsı, mârifet ilmi gerektiren bir durumla karşılaşınca, "buz üstünde öylece kalakalan eşek" gibi ne yapacağını şaşırır; sağa sola kımıldayacak hâli kalmaz. En küçük bir çabalamada kafası gözü yarılr, perişan olur. Bu tür hakîkatten habersiz zâhir ulemâsına Mevlânâ, biraz da alaycı bir edayla şöyle seslenir: "Ey âlim, sen halka eşek diyorsun; ama şimdi sen, eşek gibi buz üstünde kalakaldın..." (I/288).

Bir başka yerde ise, işin ciddiyetini en vurucu şekilde kavratacak şu yalın gerçeği onun yüzüne haykırır: “Eşek olduğumuzu bilmezsek, hakikaten eşeğiz!” (I/229).

Mevlânâ, şu görünür dünyânın dışındaki metafizik âlemin gerçekliğini kavrayamayan, sûrete takılıp hakikati göremeyen, yâni beş duyunun algılayamadığı hakîkatlere inanmayan kimselerin yolunu “eşeklerin yolu” olarak niteler: “Ey atlı! (Beş) duyu (his) yolu, eşeklerin yoludur. Eşeklere katılma, bundan utan!” (II/4). Zira, eğer “Hayvan duyusu pâdişâhu görseydi, öküzle eşek de Tanrı’yı görürdü.” (II/5).

Kur’ân’daki “İşte böyleleri hayvan gibidirler; belki daha da aşağılıktırlar” (A’râf, 7/179)³² âyetinden³³ aldığı ilhamla Mevlânâ, gözü, duyuyla algılanan fiziksel dünyâdan başka bir şey görmeyen, dolayısıyla da metafizik âleme nüfûz edemeyip hakîkate ulaşmaktan mahrum kalan kimseleri, “eşekten de aşağı” seviyede görmektedir. O, şöyle der:

“Halbukî ey eşekten aşağı kişi! Fikir dünyâsından gâfil ve habersizsin./Bilgisizliğe râzı, aklı yabancısin; Hakîk’in feyzinden habersiz bir dîvânesin./Gerçi sûretin insan, ama akıl ve idrâkın yok. İnsan huylu değilsin; olsan olsan, bir eşek sıpasısın!” (II/79; Nahîfî Terc., II/232-233).³⁴

Bu tür kimseler, pislik ve çamur deryâsı hükmündeki bu sûret âlemini, hiç yok olmayacak kalıcı bir yurt sanırlar ve bu yüzden oraya iyice yerleşmek için gayret ederler. Oysa, “Eşek bile, hızlı yürüyeyim derken balçığa saplandı mı, oradan kurtulmak için an-be-an oynar durur (çabalar)./Orada kalmak için yerini düzeltmeğe kalkışmaz; bilir ki, orası geçim yeri değildir./Duygun, eşek duygusundan daha aşağı mı ki, gönlün bu balçıktan sıçramadı bile?!” (II/257-258).³⁵

Bir başka yerde de Mevlânâ, hakîkate ulaşamamış, taklitten tahkîke geçememiş ve bu yüzden de bir türlü hüccet (delil) ve akli îzahlar getirme illetinden kurtulamamış cüz’î akıl sâhibi kimseleri, “gözleri bağlı değirmen eşekleri”ne benzetir. Onlar, akl-ı küll şehrine geldiklerinde, tıpkı “gözleri bağlı değirmen eşekleri” gibi önlerini göremediklerinden, oldukları yerde döner dururlar; hiç yol alamazlar (III/41-42).

32 Âyetin tamâmı (meâlen) şöyledir: “Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar, hayvanlar gibidir; hattâ daha aşağılıktırlar. İşte asıl gâfiller onlardır.”

33 Benzer bir âyet de şöyledir: “Yoksa sen, onların çoğunun gerçekten (söz) dinleyeceğini, yâhut düşüneneğini mi sanıyorsun? Hâyır! Onlar hayvanlar gibidir; hattâ onlar, yolca daha da aşağılıktırlar.” (Furkan, 25/44).

34 Benzer bir tasvir için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, c. II, s. 236.

35 Benzer bir tasvir için bk. Mevlânâ, *Mesnevî*, c. IV, s. 258.

Yine, dünyânın oyun ve oynaşına, eğlencesine aldanıp kalan kimseleri "yaban eşekleri"ne benzeten Mevlânâ, onları: "Ey yaban eşekleri, bu yanda tuzaklar var! Bu yandaki tuzaklarda kan içiciler var!" (III/41) diyerek uyarmaktadır. Burada da onun, Kur'ân'da geçen "aslandan kaçan yaban eşeği" (Müddessir, 74/50-51) metaforundan esinlendiği görülmektedir.

Aslanan; *sûret* (şekil, zâhir) değil, *sîrettir* (öz, maya, yaratılış, huy, bâtın). Çünkü *sûrî* güzellik, *bakırın üzerindeki altın kaplama* gibidir. Yâni aslî bir unsur değildir; küçük bir darbeye sıyrılır çıkar. Ama *sîret* güzelliği, eninde sonunda kendini belli eder ve geç de olsa kıymeti anlaşılır. Bu yüzden, insanların dış görünüşlerindeki güzelliğe aldanmamalı; gönül ve ahlâk güzelliğine önem vermelidir. İşte, zamanla foyası meydana çıkan *şekil güzelliğini "kart eşek"* metaforuyla îzah eden Mevlânâ şöyle der:

"İnsanlardaki (*sûrî*) güzellik, altın kaplama gibidir. Öyle olmasaydı nasıl olurdu da sevgilin kart bir eşek hâline gelirdi?/Melek gibiyken şeytana döndü ya! Elbette! Çünkü o güzellik, onda eğretiydi./O güzelliği yavaş yavaş mahvolur, tâze fidan git gide kırur./Var, "Kışiyi yaşattıkça, yaratılış bakımından kuvvetlerini azaltırız" (Yâsîn, 36/68) âyetini oku da gönül iste, kemiğe gönül verme!/Çünkü o gönül güzelliği, bâkî güzelliştir. O güzellik devleti, âb-ı hayâtın sâkîsidir." (II/54-55).

Ölümsüzlük suyu (*âb-ı hayat*) hükmündeki *mârifet ve hikmet* ilminden habersiz olan *zâhir ulemâsına*, ölüm ânındaki durumunu hatırlatan Mevlânâ şöyle seslenir:

"Mezarda bu göze (*baş gözü*) toprak dolar; mezarını aydınlatacak nûrun var mı? (gönül gözü lâmban açık mı?)/Bu elin ayağın mecalsiz kalınca, canının uçması için kolun kanadın var mı?/Bu hayvânî canın kalmayınca, yerine koyacak bâkî bir cana sâhip misin?/Şart, iyilik etmek değil; iyilikle gelmek ve bu iyiliği Tanrı'ya götürmektir./Söyle şimdi: İnsanlıktan mı bir cevhere sâhipsin, yoksa eşeklikten mi?" (II/72).

Mârifet ve hikmetten yoksun *zâhir ulemâsının* peşine takılıp, onların sözü-nü dinleyenleri de aynı kategoride değerlendiren Mevlânâ şöyle der: "Senin gibi eşeğin bu sözüne inanan kimse de, kendini senin yolunda kör ve sağır eden bir eşektir." (III/55).

Değerlendirme ve Sonuç

Buraya kadar anlattıklarımızdan çıkan neticeye göre, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de eşek metaforuna yüklediği anlamlar, ana hatlarıyla şöyledir:

1. Aşk benzeri aşkın/metafizik konuları cüz'î akıllarının yetersiz ve dar kalıpları çerçevesinde îzah etmeye kalkışan *kıt akıllı kimse*,
2. Şeyhini imtihân etmeye kalkışan *densiz mürid*,
3. İnsanın her türlü hayvânî ve süflî dürtü ve ihtiyaçlarını sırtında taşıyan

- nefs,*
4. İnsanlık mertebesine (hazret-i insân), *nefs eşeğiyle* yolculuk etmekle ulaşılabileceğini sanan *ahmak,*
  5. *Eğlencelik dünyâ malı* ya da kendisiyle ancak çok kısa süreli bir eğlence tertip edilebilecek *sermâye,*
  6. İnsan şeytanlarıyla dost olması sebebiyle, *hayvanlık seviyesinden kurtulamamış kişi,*
  7. *Sûrete takılıp kalan,* dolayısıyla da hakikat ülkesine doğru yol alamayan *câhil,*
  8. Mânevî ilimlerden, mârifet ve hikmetten yoksun olduğu halde, bu tür ilme sâhip mutasavvıflara sataşma cür'etini gösteren *zâhir ulemâsı.*

Esâsında Mevlânâ'nın "eşek" metaforuyla anlatmaya çalıştığı varlık, "insan" dan başkası değildir. Gündelik hayâtımızın her safhasında bu tür insan tipleriyle karşılaşmamız mukadderdir. Ancak onun burada öne çıkardığı hususlar, genellikle insanın *hayvânî, şehevî, nefsânî* ve *bedensel* özellikleridir. Elbette insan, yalnızca bu tür yerilmiş hasletlerden mürekkep bir varlık değildir; o *melekî, ulvî, mânevî* ve *rûhânî* değerler de taşır. Nitekim Mevlânâ, insanın bu türden yüce hasletlerini ifâde etmek üzere daha başka metaforlara da başvurmuştur ki, bu ayrı bir araştırmamızın konusudur.

*Mesnevî'*deki yalnızca eşek metaforuyla ilgili dizeler bir araya getirilip bir bütün olarak incelenecek olursa, aslında Mevlânâ'nın, burada tamâmen edebiyâtımızdaki *Har-nâme* türünde şiirler söylediği görülecektir. Hattâ onun bütün eserlerindeki aynı türden metinler derlenip bir araya getirilirse, "Mevlânâ'nın *Har-nâme'si*"nin ortaya çıkacağını söylemek bile mümkündür. Çünkü o, söz konusu metinlerde, bu yazımızda da çeşitli başlıklar altında toplamaya çalıştığımız insan tipleriyle âdetâ inceden inceye alay etmekte, başarılı ve seviyeli bir şekilde onları hicvetmektedir. Dolayısıyla onun, baş kahramanı eşek olan hikâyeleri, hep birer *mizah ve hiciv edebiyâtının* ürünüymüş gibi okunup anlaşılmalıdır.

Burada, *Mesnevî'*deki metaforik anlatım tarzını îzah etmek üzere seçtiğimiz "eşek" metaforu örneğinde de görüldüğü üzere, Mevlânâ'nın en temel kaynağı Kur'an'dır. Yerinde bir tesbite göre o, kültür zemîni ve bilgi mîrâsı tamâmen Kur'an ve İslâm olan bir mutasavvıf ve îmânî, aşkı ve cezbesi bakımından tam bir Muhammedî'dir.³⁶ Mevlânâ'nın: "*Canım bedenimde oldukça Kur'an'ın kulum. Seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağıyım. Birisi sözlerimden bundan başka bir*

36 Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, İstanbul 1993, s. 64.

söz naklederse, o nakleden de rahatsız olurum, bu naklettiği sözden de..."³⁷ ifâdeleri de bu hakîkate işâret etmektedir. Nitekim bu çalışmamızda da görüldüğü üzere, "eşek" metaforuyla ilgili olarak Kur'ân'da geçen hemen hemen bütün âyetleri bir şekilde referans almış olması, onun bu sözünü doğrular niteliktedir. Bu itibarla Molla Câmî'nin, *Mesnevî*'yi "Fars dilindeki Kur'ân" olarak nitelemesi boşuna değildir.³⁸ Bu noktada o, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in temsil ettiği görüşe bağlı kalmaktadır: Sipehsâlar'ın ifâdesine göre Sultan Veled, bu hakîkate işâretle: "Allah'ın velîlerinin şiiri, tamâmıyla tefsirdir ve Kur'ân'ın sırlarıdır. Çünkü onlar kendilerinden tamâmen yok olmuşlardır ve Allah ile ayakta durmaktadırlar. Onların hareket ve durmaları Allah'tandır"³⁹ demektedir.

Konumuz olan "eşek" metaforu örneğinde de görüldüğü üzere *metaforik üslûp*, anlatılması güç soyut konuların, somut kavramlar aracılığıyla kolaylıkla izah edilmesini sağlayan bir ifâde biçimidir. Bu *metaforik mânâ dili*, tıpkı "T" harfi gibi üç boyutludur: Kullanılan metaforik malzeme ve motifler *yatay*; ama kastedilen anlamlar *dikey* boyutludur. Yâni yer verilen metaforlar *yüzeysel* gibi görünmekle birlikte, bunların ifâde ettiği mânâlar çok *derinliklidir*.

Sûfiler, görünmeyen (bâtın/iç/mânevî) âleme âit konuları, fiziksel dünyâda kolaylıkla görüp bilebileceğimiz ve algılayabileceğimiz nesnelere ifâde etme yoluna gitmişlerdir. Dolayısıyla onların kullandıkları *metaforları* anlayıp çözümlenebilmek için, bunun tam tersi bir yol izlemek; yâni görünür (dış/zâhir) dünyâdan hareket ederek, bunları görünmeyen (iç/bâtın) âleme, insanın gönül dünyâsına uyarlayarak anlamaya çalışmak gerekmektedir. Aksi takdirde, bütün bir tasavvuf ve bu *dili* kullanan mutasavvıflar, ya hiç anlayamayacaklar, ya da yanlış anlayacaklardır.

Kanâatimizce tasavvufa ve çoğu sûfiye yönelik satışmaların temelinde de bu inceliği kavrayamamak yatmaktadır. Örneğin, *mevhânenin* içki satılan dükân değil de Allah aşkının alınıp verildiği ve nûş edildiği *ârifin/âşkın gönüllü* olduğunu; *Sâkî*'nin *mevhâneci* değil de ilâhî aşkı sunan *Cenâb-ı Hak* veya *mürşid-i kâmil* olduğunu; *şarâbın* mevhâne de satılan *içki* değil de *ilâhî aşk* olduğunu; kısacası *kadehi*, *şarâbı*, *bâdeyi*, *cür'ayı* kavrayamayan, *aşk hastalığını* metabolizmayla ilgili biyolojik bir rahatsızlık sanan mârifet ve hikmetten yoksun kimse, elbette zâhir gözüyle baktığı mutasavvıfı yerden yere vuracaktır; hattâ neticede onun ne sûfiliği kalacaktır ne de müslümanlığı.

İşte, eserlerinde kullandığı dili, baştan sona *metaforik* anlatım unsurlarıyla

37 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Rubâiler*, çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara 1982, s. 152.

38 Bu konuda geniş bilgi için bk. Sâfi Arpağuş, *Mevlânâ'nın Dîni Anlatım Metodu*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, ss. 46-47.

39 Feridun b. Ahmed, *Risâle-i Sipehsâlar*, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977, s. 76.

ören Mevlânâ'nın⁴⁰ şu sözleri de, bu anlamda muhâtaplarına açık bir uyarı niteliğindedir:

"Mesnevî'nin sözlerindeki sûret, sûrete kapılanı azdırur, yolunu kaybettirir; mânâyâ bakın kişiye ise yol gösterir, doğru yolu buldurur. /.../Ârif "şarap" dedi mi, Tanrı için de olsa onu abes görme! Ârife nasıl olur da (var olan) bir şey (ilâhî aşk şarâbı), yok olur?/Sen, (burada) şeytanın içtiği şarâbı anlarsan, Tanrı şarâbını nereden düşünebileceğin?" (VI/55). "Mesnevî'yi yayılmış bir mera hâline getir; örneklerinin sûretlerine can ver!/Can ver de bütün harfleri akıl ve can olsun, can cennetine uçup gitsin./Zâten onlar, senin sâyende can âleminden gelip harf tuzâğına tutuldular, mahpus oldular." (VI/17). "Gerçi oğul, o mânâdır, bunlar sûret. Fakat anlayışa yaklaştırmak için lâzım bu./Kederi diğene benzetirler; diğenin kendisi değildir. Bu benzetiş, ancak uyandırmak, anlatmak içindir./Kadı gönüle taş derler. Gönlün taşla münâsebeti yoktur; fakat bir örnekler, verirler işte./Düşünce de onun tıpkısı olmaz; fakat öyle değildir, deme de ayıbı benzetişe, anlatışa ver!" (VI/224). "Ey kardeş! Hikâyeye, bir ölçeye benzer; mânâ ise içindeki tahıl tânesine./Akıllı kişi tâneyi alır; ölçek var mı, yok mu, ona bakmaz." (II/278)⁴¹

"Mesnevî, Nil ırmağının suyudur: Kıptî'ye kan görünür; ama Mûsâ kavmine kan değil, sudur!" (IV/3) sözüyle Mevlânâ, Mesnevî'nin, gönlünde/kalbinde bozukluk ve fesat bulunan kimselere bir fayda sağlamayacağı gerçeğini dile getirmektedir.

Ayrıca *Mesnevî'* de anlatılan hikâyelerin mutlaka yaşanmış olması gerekmediği, bunların hakîkatlere kapı aralamak maksadıyla, öğüt ve misâl olsun diye anlatıldığı husûsunu, onun şu ifâdelerinden anlıyoruz: *"Bir misâl, ister doğru olsun, ister yanlış; her zaman doğrulara nasihat olur." (Nahîfi Terc., II/234-235).*

Mevlânâ'nın *Mesnevî'* de müstehcen görünen hikâyeler anlatması (*kabak* hikâyesinde olduğu gibi) husûsunda ise şunlar söylenebilir: Bilindiği gibi, *Mesnevî'*deki bu tür *hezlâmiz* (şakacı, alaycı ve açık-saçık gibi görünen) beyit, hikâye ve fıkralar, bâzı kimseler tarafından sürekli tartışma ve alay konusu edilmekte, hattâ Mevlânâ'ya bu hikâyeler üzerinden ahlâk dışı ithamlarda bulunma cür'eti gösterilmektedir. *Mevlânâ uzmanlarının* tesbitlerine göre bunlar, *zâhir ehli* nazarında nezîh görülme de *basîret sâhipleri* (*ülû'l-epsâr*) nezdinde hâl ve makâma münâsîp *remizler* olduğu için fasih ve belîğ sayılmakta⁴² ve kabul görmek-

40 Mevlânâ'nın metaforik anlatım tarzıyla ilgili geniş bilgi için bk. Nihat Keklik, "Mevlânâ'da Metafor Yoluyla Felsefe", *Selçuk Üniversitesi 1. Millî Mevlânâ Kongresi – Tebliğler*, Konya, 3-5 Mayıs 1985, ss. 39-73.

41 Mesnevî hikâyelerinin şekil ve muhtevâ açısından nasıl okunması/anlaşılması gerektiğine dâir bir değerlendirme için bk. Adnan Karaismailoğlu, "Mesnevî Hikâyelerinde Şekil ve İçerik", *Nüsha*, Yıl: 5, sayı: 18, Ankara 2005, ss. 129-138.

42 Tâhirü'l-Mevlevî (Tâhir Olgun), "Mesnevî'de Tahkiye Usûlü", *Şerh-i Mesnevî* içinde, İstanbul ts., c. I, ss. 21-22.

tedirler. Bazı hikâyelerdeki ahlâk dışı görünen anlatımlar ve teşbihler, konunun açıklanmasındaki mecbûriyetler yüzündendir. Bu hikâyeler için ayrıca bir erotizm düşünmek yersizdir. Bu tür anlatımların, Mevlânâ'nın yaşadığı dönemin şartlarında, sokaktaki ve kırdaki *Türkmen* yaşayışında yadırganmayacak; aksine konuyu benimsetecek ve daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bir kolaylık sunması bakımından özellikle seçilmiş olduğu muhakkaktır.⁴³ Mevlânâ'nın resmettiği birtakım müstehcen hayat safhalarında biraz fazla "realist" olması, onun mânevî şahsiyetini ve eserini tanzim etmekteki gâyesi düşünüldüğünde, hiçbir sûretle sorgulanamaz.⁴⁴ Konuyla ilgili Şefik Can'ın değerlendirmesine katılmamak mümkün değildir: "Bazı kişilerin Hz. Mevlânâ'ya açık saçık yazdı diye tarizde bulunmaları, taş atmaları, onların Hz. Mevlânâ'yı gereği gibi anlamadıkları ya da anladıkları halde kasten Hz. Mevlânâ'ya sataştıkları bir hakîkattir. İtalyan yazarlardan Hz. Mevlânâ'nın çağdaşı olan Boccaccio, *Dekameron* adlı eserinde manastırdaki râhibelerin sevişmelerinden apaçık bahsederken onu "realist" bir yazar diye alkışladıkları halde, Hz. Mevlânâ *Mesnevî'sinde* sâdece iki üç hikâyede açık açık insanın süflî arzularının başına neler getireceğini, insanı ne hallerle düşüreceğini ders olarak anlatınca haksız olarak eleştirilmiştir. Fransız romancılarından Gustave Flaubert *Madam Bovary* adlı romanında, Emile Zola *Nana* adlı eserinde "realist" olarak alkışlanırken, Hz. Mevlânâ'dan söz edilirken onu realist olarak görmek istememişlerdir. Hz. Mevlânâ, bazı hakîkatlerin kolayca anlaşılması için her yerden hikâyeler almıştır."⁴⁵ Esâsen bizzat Hz. Mevlânâ: "*Beyt-i men beyt nîst iklîmest/Hezl-i men hezl nîst ta'lîmest = Benim her beytim, beyt değil, bir mânâ iklimidir. Hezlim de hezl (şaka) değil, tâlim için söylenmiş sözlerdir*" (Nahîfî Terc., V/490-491) diyerek bu tür hikâyeye ve teşbihleri kullanımının sebeb-i hikmetini⁴⁶ beyan etmektedir. Bir başka yerde de bu konuya açıklık getirirken onun: "*Şaka ve latîfe bir şey belletmeye yarar. Onu ciddî gibi dinle; görünüşte latîfe oluşuna kapılma! Her ciddî şey, maskaralara göre maskaralık, şakadır. Fakat akıllılara göre ise, latîfeler de ciddîdir*" (IV/284) dediğini görmekteyiz.⁴⁷ Burada, hepimizin bildiği "*Her şakanın altında bir ciddiyet yatar*" sözünü hatırlamamak mümkün müdür?

Mevlânâ, yüce hakîkatleri anlatmak için sıkça başvurduğu metaforik ve

43 Mustafa Necati Sepetçioğlu, "Mevlânâ Celâleddin Rûmî'de Hikâye", *II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*, Konya 1991, s. 38.

44 M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1986, s. 248.

45 Can, *Mesnevî Hikâyeleri*, ss. 15-16.

46 Tâhirî'l-Mevlevî, *agm*, ss.21-22.

47 Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Arpağuş, *Mevlânâ'nın Dini Anlatım Metodu*, ss. 56-57, 126-127.

mecâzî anlatım tarzını anlayamayıp hakikat sanan ve üstelik bir de bu yüzden kendi gibi mutasavvıflara sataşma cür'etini gösteren akılsızlara: "*Halbuki o mecâzîdir, be eşekler, bu hakikat!*" (II/238) diyerek sitemde bulunmaktadır. Bir başka yerde de: "*Ne zamana kadar testinin sûretiyle oyalanıp duracaksın?! Testinin sûretini geç de, ırmağı, suyu ara! Sûretini gördün; ama mânâdan gâfilsin!...*" (II/78) diye seslenmektedir.

Edindiği mânevî tecrübeleri her seviyeden insana anlatmak gibi oldukça zor bir görevi üstlenen mutasavvıfların kullandıkları metaforik kavramları, onların mensup olduğu tasavvufî düşünce sistemini, rûhî ve mânevî halleri de dikkate alarak, mümkün olduğunca ön yargıdan uzak ve gerçekten bir bilgi edinmek maksadıyla anlamaya çalışmanın, en isâbetli yol olduğu kanâatindeyiz. Esâsen, ünlü sûfî şâir Niyâzî-i Mısırî'nin (ö.1105/1694): "*Bu fenâ güلزârına tâlib olanlar anlamaz/Vech-i bâkî hüsnüne hayrân olan anlar bizi*"⁴⁸ demesi de boşuna değildir.

Mevlânâ'nın: "*Eşek olduğunu bilmeyen, hakikaten eşektir!*" (I/229) sözüne gelince: Esâsında eşek, eşek olduğunun farkında değildir; eşeğin eşekliğini bilmesine imkân da yoktur. Zira eşek, akıl, duygu ve sezgiden yoksundur. Eşeklikten, ancak akıl ile, fehm ile, tefekkür ile, idrâk ile, bilinç ile, duygu ile ve sezgi ile kurtulunabilir. Bütün bunları elde edebilmek için de gönlü hakikate açmak lâzımdır. Hakikate açık gönül, yobazlıktan uzaktır; sürekli arayandır; aradıkça yolun zahmetlerinin farkına varan ve bu arayıştan aslâ yüz çevirmeyen; arayışın zevkine varandır. İşte bu da aşka kapı aralar.

Aşk, ulaşılmanın sevgisine vuslat ve sevgiliyi yüceltme iştiyâkı ve gayretidir. Âşık, yola koyulandır. Yola koyulan, yola girendir. Yolda olan, insan olmanın haysiyetini kazandır. İnsan olma şerefini elde edenden, eşeklik sâdır olmaz. O, artık yüzünü hayra, iyiye, güzele, barışa, esenliğe çevirmiştir. Gerçek varlıkla (metafizik âlemlerle), lâhûtîlikle irtibâta geçmiştir. Bir kişi, etin (dünyâ lezzetlerinin) tadından ve kıymetinden vazgeçerse, artık rûhun ve mânevîyâtın lezzetlerinden haz almaya başlar ve varlığın farkına varır. Zira artık eşeklik, süflî dünyâda kalmıştır ve bu tür bağlardan kurtulduğu için o, ulvî âlemlere doğru kanat çırpmaktadır.

Hâtîme-i kelâm olarak satırlarımızı, nefsânî ve dünyevî sefâletlerden kendini kurtaramamış; dünyâ hayâtını ulvî âlemlere yükseliş için iyi değerlendirmemiş; bu yolda en küçük bir çaba harcamayan ve üstelik sefâletinin farkında olmadan Mevlânâ gibi kâmil insanlara dil uzatmaktan da geri durmayan; kısacası dünyâyâ geldiği gibi giden kimseler için Mevlânâ'nın söylediği şu söz-

48 Niyâzî-i Mısırî, *Divân*, haz.: Kenan Erdoğan, Ankara 1998, s. 221.

le bitirelim: "Öküz gelmiş, eşek gitmiş, bize ne! Şimdi vakit hoştur..."⁴⁹

Kaynakça

- Apuleius, Lucius, *Asinus Aureus (Altın Eşek)*, çev.: Nurullah Ataç, Ankara, 1950.
- , *Metamorphoses (Başkalaşımalar) Asinus Aureus (Altın Eşek)*, çev.: Çiğdem Dürüşken, Kabalıcı Yay., İstanbul 2006.
- Arpaguş, Sâfi, *Mevlânâ'nın Dîni Anlatım Metodu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.
- Can, Şefik, *Mesnevî Hikâyeleri*, 2. Baskı, İstanbul 2004.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997.
- Çelebioğlu, Âmil, *Türk Edebiyatında Mesnevî (XV. yy.'a Kadar)*, İstanbul, 1999.
- Çiçek, Hasan, "Kadîm Üç Felsefe Problemi Bağlamında Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Metaforik Anlatım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XLIV, sayı: 1, Ankara, 2003, ss. 294-311.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, VI. baskı, İstanbul, 1989.
- Eflaki, Ahmed, *Menâkıbü'l-Ârifin (Âriflerin Menkıbeleri)*, çev.: Tahsin Yazıcı, II. baskı, İstanbul, 1989.
- Feridun b. Ahmed, *Risâle-i Sipehsâlâr*, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977.
- Fuzulî, *Divân*, Haz.: Kenan Akyüz ve diğ., Akçağ Yay., Ankara 1990.
- Karaismailoğlu, Adnan, "Mesnevî Hikâyelerinde Şekil ve İçerik", *Nüsha*, Yıl: 5, sayı: 18, Ankara, Yaz 2005, ss. 129-138.
- Keklik, Nihat, "Mevlânâ'da Metafor Yoluyla Felsefe", *Selçuk Üniversitesi 1. Millî Mevlânâ Kongresi – Tebliğler*, Konya, 3-5 Mayıs 1985, ss. 39-73.
- Köprülü, M. Fuad, "Harnâme", *Yeni Mecmûa*, I. nr. 13, İstanbul 1917, ss. 253-256.
- , *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1986.
- Kutluer, İlhan, "Aşk", *DİA*, c. IV, ss. 17-19.
- Mengi, Mine, "Harnâme Kime Sunuldu?", *Divân Şiiri Yazıları*, Ankara 2000, ss. 173-175 (*Türkojoloji Dergisi*, c. VII, yıl: 1977'den).
- Niyazi-i Mîsrî, *Divân*, Haz.: Kenan Erdoğan, Ankara 1998.
- Olgun, Tâhir (Tâhirü'l-Mevlevî), "Mesnevî'de Tahkiye Usûlü", *Şerh-i Mesnevî* içinde, İstanbul, ts., c. I, ss. 21-22.
- , *Germiyanlı Şeyhî ve Harnâme'si*, Giresun 1949.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Mevlânâ ve İnsan*, İstanbul 1993.
- Pala, İskender, *Kitâb-ı Aşk*, V. baskı, İstanbul 2006.
- Rumî, Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî*, çev.: Veled İzbudak, Gözden Geçiren: Abdülbâki Gölpinarlı, II. baskı, İstanbul 1990.
- , *Mesnevî-i Şerif*, (Manzum Nahîfi Tercümesi), haz.: Âmil Çelebioğlu, İstanbul, 2000.
- , *Rubâiler*, çev.: Abdülbaki Gölpinarlı, Ankara, 1982.
- Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü, haz.: A. Bâki Güçlü ve diğerleri, Ankara, 2002.
- Sepetçioğlu, Mustafa Necati, "Mevlânâ Celâleddin Rûmî'de Hikâye", *II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*, Konya 1991, ss. 35-45.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Şeyhî'nin Harnâme'si*, İstanbul 1971.
- , *Şeyhî'nin Harnâme'si*, İstanbul 1971.
- Ulfig, Alexander, *Lexikon der Philosophischen Begriffe*, Fourier Verlag GmbH, Wiesbaden, 1997.
- Uludağ, Süleyman, "Aşk", *DİA*, c. IV, ss. 11-17.
- , *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, II. baskı, İstanbul, 1985.
- , *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1991.
- Uzun, Mustafa, "Aşk", *DİA*, c. IV, ss. 19-21.

49 Ahmed Eflakî, *Menâkıbü'l-Ârifin (Âriflerin Menkıbeleri)*, çev.: Tahsin Yazıcı, 2. baskı, İstanbul 1989, s. 281.